

De opmars van de ethiek

De godsdiensttwisten van vroeger zijn de ethische kwesties van nu. De vragen over leven en dood, goed en kwaad, worden nu uitgevochten op het slagveld van de ethiek. Maar ook het milieu, de bio-industrie, het bedrijfsleven, nieuwe geneesmiddelen, gewasveredeling, dierproeven en vreemdelingenpolitiek worden inzet van het ethisch debat. Eerste aflevering van een serie.

door Frits de Lange 5 januari 1999, 0:00

Andy Warhol beweerde ooit dat de media elk mens de gelegenheid geven een kwartier lang beroemd te worden. Als datzelfde ook geldt voor academische disciplines, dan beleeft nu de ethiek haar fameuze kwartiertje. De tijd dat ethiek een ander woord was voor zedenmeesterij is voorbij. De moraal is salonfähig geworden en niet langer het schemerige jachtterrein voor zielenknijpers en letterknechten.

Elk ziekenhuis heeft zijn ethische commissie, elke zichzelf respecterende beroepsgroep zijn morele gedragscode. Hoogleraren ethiek zijn een geziene gast in talkshows en treden op - zoals Helène Dupuis het onlangs voor KPN deed - in reclamecampagnes. Ethici lijden niet langer een ziertogend bestaan in de marge van de faculteit theologie maar doen onderzoek in opdracht van bedrijven en de overheid in prestigieuze centra, die het visitekaartje van hun universiteit vormen. Toegepaste ethiek, die zich richt op praktische beleidsvragen, bestrijkt inmiddels een breed terrein. Of het nu gaat om nieuwe geneesmiddelen, gewasveredeling, dierproeven of

vreemdelingenpolitiek: beleid kan pas door de beugel als het een ethisch keurmerk bezit.

De opmars van de ethiek lijkt zo'n dertig jaar geleden in de gezondheidszorg begonnen. 'How medicine saved ethics', is de titel van een beroemd geworden artikel van de filosoof Stephen Toulmin uit 1962. Revoluties in de medische technologie zorgden voor nieuwe vragen rondom begin en einde van het menselijk leven. Vragen, waarop de traditionele casuïstiek een pasklaar antwoord schuldig moest blijven. Was ethiek tot dan toe iets dat 'men er bij deed' - een kerkelijk hoogleraar switchte ooit naar een andere branch in de theologie omdat hij 'klaar was met de ethiek' -, vanaf toen werd het een echt vak. Een discipline die zich inmiddels niet meer alleen bemoeit met beginnend en eindigend leven, maar met alles wat er tussen zit. Het milieu, de politiek, de bio-industrie, het bedrijfsleven, alles wat voor mensen van waarde is, wordt inzet van het ethisch debat. Zelfs de manager die tot voor kort nog zou reageren met: 'noem het woord moraal en ik trek mijn zakjapanner', volgt nu cursussen business ethics op Nijenrode.

Wat is de reden voor die groeiende belangstelling voor ethiek? Is zij te danken aan een come-back van de moraal, die na een poosje gesluimerd te hebben in het anti-autoritaire klimaat van de jaren zestig weer helemaal terug van weggeweest is? Dat speelt zeker mee. 'Het is verboden te verbieden' kon men op de Parijse muren in mei '68 lezen. Maar wie daar nu in sommige café's een sigaret opsteekt kan een bekeuring krijgen. Ook de moraal kent blijkbaar pendelbewegingen van laag- naar hoogconjunctuur. Flower power heeft plaats gemaakt voor no nonsense, ook in de moraal. Zo kon de ene dominee (Alje Klamer) het in de jaren zeventig hoogst pastoraal voor pedofielen opnemen, maar verspeelt een ander er twintig jaar

later zijn ambtelijk aanzien mee. 'Toe, laat maar' klonk het toen, nu is het: 'ontoelaatbaar'. Niet alleen christelijke moraalridders als Hirsch Ballin voerden een pleidooi voor het herstel van de publieke moraal, ook liberale ministers als Van Boxtel stellen nu de morele verslonzing in onze samenleving aan de kaak en spreken over zero tolerance.

De opmars van de ethiek alleen ophangen aan een come-back van de moraal kan echter niet. Want moraal is er immers altijd geweest, of zij nu strak knelde of losjes zat. Moraal verandert wel van gezicht, maar je kunt niet zeggen dat ze meer of minder wordt. Elke samenleving heeft haar moraal, haar manier om goed en slecht gedrag te ijken. Veel van het geklaag over de 'crisis van de moraal' komt van mensen die de uitgangspunten van een plurale, interculturele, geseclariseerde samenleving niet accepteren. Ze zeggen dat er minder moraal is, maar ze bedoelen: zij is anders geworden. Anders dan die van de burgerlijke cultuur van de jaren vijftig. Maar - al zal ik de laatste zijn om het omgekeerde te beweren - is het nu echt zo dat we nu in een slechtere samenleving met slechtere mensen leven dan toen?

De opmars van de ethiek moet daarom meer - en andere - redenen hebben. Ik noem er drie. Allereerst de toegenomen complexiteit van de samenleving. Wetenschap en technologie hebben een hoge vlucht genomen. Wat ons vroeger door de natuur als een gegeven werd opdrongen, willekeurig en ongevraagd, hebben we nu gedeeltelijk in eigen hand. Voortplanting, geboorte, sterven en dood - ze worden technisch begeleid. Dat stelt ons voor nieuwe vragen. Gingen we vroeger tenslotte door een longontsteking dood, nu worden we voor de keus gesteld: eindeloos rekken of euthanasie. Stierf vroeger een te vroeg geboren, gehandicapte baby een natuurlijke dood, nu is de

vraag: behandelen of niet? Nieuwe voortplantingstechnieken, genetische diagnostiek en manipulatie - ze roepen om ethiek, om een met redenen omkleed ja of nee. De ethiek sukkelde in slaap zolang we gedachteloos mee kunnen deinen op de golven van de traditie, maar wordt wakker als het leven tot een probleem wordt. En dat laatste geldt in een technologische cultuur niet alleen in de gezondheidszorg, maar over de hele linie.

De politieke keuzen die in onze samenleving moeten worden gemaakt, zijn door de schaalvergroting van de techniek zo ingrijpend en vol risico's, dat ook het welzijn van toekomstige generaties op het spel staat. De afwegingen waarvoor ons die toegenomen verantwoordelijkheid stelt, vraagt om specifieke aandacht. Een rationele samenleving vraagt om een rationele moraal. Een afgewogen oordeel op basis van kennis van zaken. Vandaar dat ethiek inmiddels een echte discipline is geworden, met eigen methodes, principes, specialismen.

Een andere reden voor de opleving van het ethische debat lijkt me een typisch Nederlandse. In de verzuilde cultuur van de eerste helft van deze eeuw kwamen de verschillende 'volksdelen' nauwelijks met elkaar in gesprek. Nederland heeft tot voor kort nooit leren discussiëren. Er heerste een ethische monocultuur, waarbij elke zuil wel zijn eigen bisschop of VU-hoogleraar had, die zei wat mocht en niet mocht. Ethiek was groepsideologie. Daar heeft de ontzuiling na de oorlog in snel tempo een eind aan gemaakt. De gereformeerde zede bestaat niet meer. Een multicultureel Nederland komt bij elkaar over de vloer en kijkt via de televisie bij elkaar in de huiskamer. In de verkokerde zuilenmaatschappij werden belangrijke kwesties door de politieke elite onderling geregeld, nu neemt heel Nederland deel aan de discussie. En niemand die zich daarbij nog kan verschuilen

achter zijn eigen levensbeschouwelijk gelijk. Het VARA-programma Lagerhuis vind ik model staan voor de gretigheid waarmee het spel van de botsende meningen wordt geleerd. De morele verontwaardiging is vaak even hevig als oudtijds de godsdiensttwisten. Maar iedereen mag meepraten. Want ethiek, dat is net als het weer of de voetbal: iedereen heeft er schijnbaar verstand van.

Een belangrijke reden tenslotte voor de aandacht voor ethiek is de secularisatie. De ethische bezinning neemt een functie van de gevestigde godsdienst over. Nederland ontkerkelijkt in ras tempo. Dat wil niet zeggen dat de christelijke godsdienst ook verdwijnt. Maar het christelijk geloof wordt wel anders, minder zichtbaar, meer diffuus van karakter. Het drukt nog steeds een stempel op onze cultuur, maar beweegt zich steeds meer buiten de kerk en het dogma om. In de 16e eeuw noemde de aanhanger van dit cultuurchristendom zich humanist, in de 19e eeuw vrijzinnig of liberaal, in onze geïndividualiseerde eeuw willen ze geen naam hebben. Maar het zijn mensen die nog steeds een levende binding ervaren met de tekst en de geschiedenis van de bijbel, ook al zien ze nooit meer een kerk van binnen. Menno ter Braak noemde ze 'nieuwe christenen'. Zij hebben het christendom niet meer in hun hoofd, maar nog steeds in hun genen. Ook al zijn de christelijke geloofsvoorstellingen verbleekt, in de waarden waarvoor men zich sterk maakt, blijkt nog steeds die cultuurhistorische erfenis. Het gelijkheidsbeginsel, het ideaal van universele naastenliefde, het respect voor het individu en de menselijke waardigheid, ons denken over schuld en verantwoordelijkheid - ze dragen de verwijzing naar hun religieuze oorsprong in zich mee. Het christendom is voor een groot deel cultuur geworden, en cultuur kristalliseert zich in ethiek. Het heilige is nog steeds onder ons, maar het is ondertussen van

aggregatietoestand veranderd. Voor veel mensen is ethiek een andere naam geworden voor de omgang met 'dat wat ons heilig is', een andere manier om nog wat aan religie te doen. Heilig is dat wat voor ons onopgeefbaar is, maar tegelijk voortdurend wordt geschonden. Het woord ethiek verwijst dan niet meer alleen naar de moraal als maatschappelijke gedragscode, maar staat voor elke vrije, redelijke bezinning op de oervraag die Socrates ooit aan de ethiek meegaf: hoe te leven? Wat is goed, wat is zinvol leven? Voor een antwoord op die vraag blijken levensbeschouwelijke tradities een schat aan wijsheid in huis te hebben. Maar hun rol en gezag is ondertussen wel veranderd: ze leveren stof tot bezinning, wijzen op een mogelijke manier van leven. Maar het laatste woord spreken ze niet meer. Dat willen mensen nu zelf doen.